

УДК 655.512+81'38

Л.О. Івасенко

**СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ВИКЛАД:
ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ТА ПІДХОДІВ**

Незважаючи на дослідження останніх років, що докорінно змінюють ставлення до сучасного наукового викладу, на жаль, продовжує існувати традиційний погляд на наукову літературу – складну для сприйняття, насичену стандартними мовними конструкціями, позбавлену засобів зацікавлення. Не-

рідко при читанні наукових творів складається переконлива думка, що автори вважають за потрібне вводити у виклад усі ознаки наукоподібності, ускладнюючи свої тексти настільки, що читач, хай кваліфікований, не може зрозуміти змісту авторського твору. “Вищим пілотажем” наукової “майстерності” є доведення читача до такого стану, коли йому доводиться повертатися до авторського міркування вдруге чи втретє, щоб нарешті збагнути його. У такій ситуації надзвичайно потрібними є дослідження наукового стилю із сучасної точки зору, переосмислення багатьох його аспектів і навіть відкидання застарілих догм.

Дослідженням наукового викладу 70–80-х років ХХ ст. займалися науковці М. Кожина [5], О. Кудасова [7], О. Лаптева [8], Т. Мальчевська [9], Н. Разінкіна [13], М. Сенкевич [14], Л. Славгородська [15] та інші, а також українська дослідниця А. Коваль [4]. Проблемам наукового стилю присвячені праці сучасних науковців Н. Зелінської [1, 2] та Н. Непійводи [10, 11], на які ми спиратимемося при висвітленні основних ознак, притаманних науковому викладу.

У статті робиться спроба простежити еволюцію підходів до наукового викладу та з'ясувати зміни, що відбулися в поглядах дослідників, починаючи від 70-х років ХХ ст. і до нашого часу.

Відомо, що наука намагається виявити об'єктивну природу предмета, показати, яким він є поза і незалежно від людини, її почуттів, емоцій, бажань. Тому традиційно вважається, що характерною ознакою усіх наукових праць є логічна послідовність викладу, орієнтація не на емоційно-чуттєве, а перш за все на логічне сприйняття, прагнення до максимальної об'єктивності. У зв'язку з тим нерідко висловлюється думка, що образні засоби мови можуть зашкодити ясності викладу, точному та систематичному висвітленню наукових питань.

Відповідно до вищевикладеного міркування в сучасній науковій літературі утвердилася “аскетична традиція”, яка “почалася, мабуть, з Ньютона і започаткувала в ті часи лицемірну скромність звичаїв англійських середньовічних церковних університетів (Кембридж)” та “змушує багатьох авторів аж до сьогодні ретельно вилучати з наукових повідомлень усе те, що, на їхню думку, безпосередньо не стосується одержаних результатів і використаних методів” [3, с. 20]. Хоча відомо, що видатні вчені Кеплер та Галілей прикрашали свої твори вступами в дусі Гомера, відточеними реченнями, в яких порівнювали свої погляди з поглядами попередників або опонентів. “Бесіди” Галілея вважалися прегарним взірцем наукового стилю, знайомство з яким викликало в читачів своєрідну насолоду. У статтях фізика П. Еренфеста виявлялися деякі, гідні захоплення, риси його характеру – чесність і чудовий гумор. При ознайомленні з науковими працями Г. Лорентца читач відчував заспокоєння та впевненість, які випромінював учений і при безпосередньому спілкуванні з ним [див.: 6]. У статтях Е. Шредінгера традиційна манера наукового письма сполучалася з використанням прийомів усного викладу, характерних для лекцій. У деяких працях М. Планка питання, що ставилися від

імені уявного читача, слугували опорними пунктами викладу [див.: 15]. Що ж стосується наукових творів Н. Бора, то сутність його індивідуальності позначилася на цілому етапі розвитку фізики!

Цікаво, що на початку ХХ ст. в наукових текстах було звичним використання питальних та окличних фраз, а також лексичних елементів, що надавали викладу жвавості і легкості. Це сприяло тому, що наукова полеміка мало чим відрізнялася в мовному аспекті від публіцистичної, що велася на сторінках белетристичних журналів.

У наш час наукова література починає втрачати “статус” привілейованого виду лише для фахівців, спеціалістів у тій чи іншій галузі знань. Підтвердженням цього міркування є поділ наукової літератури на три види науковості, про який пише Н. Зелінська, посиляючись на досвід західних видавців:

- а) власне наукова книга, призначена для суто академічної аудиторії;
- б) наукова література для ширшого кола фахівців – для зацікавленого читання насамперед “академічної публіки”, а також фахівців-“суміжників”;
- в) популярна наукова література для зацікавленої публіки – оригінальні за темою та викладом наукові книги, що збуджують загальний інтерес і часто привертають увагу зовсім несподіваних читачів.

І якщо книги першої групи... заздалегідь не претендують на високий наклад (а відтак не приносять помітного прибутку), то у масиві двох інших груп можуть з'явитися не просто прибуткові видання – бестселери” [1, с. 163]. Одним з таких бестселерів вважається твір К.Кастанеди “Подорож до Ікстлану”, початково написаний як докторська дисертація.

Загалом сучасні науковці, котрі досліджують проблеми наукового стилю, умовно поділилися на два табори: на тих, хто дотримується традиційного погляду щодо наукового викладу як безстороннього, безособового, позбавленого емоційного навантаження й експресивних форм, тобто цілком протиставленого мові художньої літератури і розмовній мові, та тих, хто вважає, що треба кардинально змінювати ставлення до наукового викладу, який обов'язково повинен мати ознаки експресії, що активізує увагу читача, зосереджує на суттєвих моментах змісту, полегшує засвоєння наукової думки.

На жаль, “наукові тексти останніх 25–30 років засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-друге, паразитуючи на цьому тлі, так званий вербально-термінологічний снобізм – відоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі. <...> ...Поступово в суспільну свідомість почали “протягатися” сумнівні ідеї щодо “особливості”, “аскетичності” наукового стилю, таких його достоїнств, які протистоять загальнолітературній мові. Разом з тим укорінювалася поблажливість до науковців як авторів і до наукових праць – як до явищ літератури, дарма що наукової” [2, с. 13–14].

Зараз, коли всі відчули на собі неефективність, а тому і непотрібність творів, написаних за всіма канонами наукоподібності, особливий жаль ви-

кликає пасивна, вичікувальна позиція мовознавчої науки кінця 50-х – початку 70-х років ХХ ст. Замість різкого осуду – спокійна констатація, замість пропаганди кращих проявів індивідуальних авторських стилів – нейтральне узагальнення найпоширеніших ознак наукового викладу. До того ж авторитетні лінгвістичні джерела переконували: “Науковий стиль чітко відмежовується від інших стилів”; і досягається це “економією зусиль”, “відмовою від... іншостильових рис літературного виразу” [12, с. 186]. Вважалося, що наукові тексти характерні передусім стереотипністю й консервативністю щодо вибору мовних засобів висловлювання, використанням штампованих лексико-фразеологічних і синтаксичних одиниць та певною мірою передбачуваністю викладу. До цього ж часу належить і вислів: “Наукова проза – раб традиційної манери письма” [13, с. 17].

Однак новий динамічний час, а також різке піднесення людського фактора в усіх сферах його прояву поступово руйнують традиції, що, здавалось, утвердилися назавжди. Уже в лінгвістичних дослідженнях 70–80-х років ХХ ст. ставлення до літературної форми наукових творів принципово змінюється – помітна тенденція до “гуманізації” викладу, все більша орієнтація на інтереси, потреби й можливості читача (зокрема, пропонується передавати наукові знання мовою, доступною і неспеціалісту), максимальне пристосування спеціального тексту до участі в процесі комунікації. Виникає поняття наукового тексту “традиційного”, створеного за допомогою стилістично нейтральних засобів і стандартних мовних кліше, та тексту “новаторського”, де вже можливі відступи від мовних стандартів, що виражається у зверненні авторів до образних засобів мови, зокрема метафор, експресивних уточнень, елементів діалогу [див.: 15].

Сьогодні якість наукової інформації пов’язують з формою, стилем викладу. виявом авторської індивідуальності й орієнтацією на читацьку аудиторію. Як пише Н. Непійвода, нам треба перестати боятися “розмовності”, “ненауковості”, “несолідності”, створюючи текст наукової статті чи монографії. “Не варто боятися “пускати” в науковий стиль форми, властиві живій мові. Експресивна й лаконічна народна мова не “зіпсує” стилю, а навпаки, зробить його комунікативно повноцінним” [11, с. 152].

Неповноцінність, обмеженість традиційних “аскетичних” документів усвідомлювали ще історики науки. Так, В. Вернадський зазначав: “Сухий запис або документ, що лежать в основі історичної розвідки, дають лише віддалене уявлення про процес, який відбувався реально” [3, с. 109].

Надзвичайно цікавою щодо підходів до наукового викладу є розвідка американського історика науки Дж. Холтона, який досліджував праці Й. Кеплера. Виявляється, що “стиль викладу Кеплера не сприяє пробудженню у сучасного читача якої-небудь значної зацікавленості, оскільки здається, що він часто сходить з дороги, що веде до важливих проблем фізичної науки. <...> Він у будь-який момент готовий перервати свої наукові роздуми несподіваним закликком до читача прочитати який-небудь зовсім нелегкий для чи-

тання уривок, або перервати себе тривіальностями та грою слів, анекдотами про кого-небудь, або ж піднесеними вигуками про які-небудь нові геометричні співвідношення, числові або музичні аналогії. А іноді він раптом вдається до поезії або молитви, захоплений, за його словами, “священним екстазом” [3, с. 110–111]. До речі, ще А.Ейнштейн писав, що “в науковому мисленні завжди присутній елемент поезії. Справжня музика і справжня наука потребують однорідного розумового процесу” [16, с. 69].

У сучасній науковій статті або монографії, на жаль, важко уявити гру слів або анекдот, та ще й рядки поезії, що переривають виклад результатів наукових досліджень. Тому-то, напевно, і не користуються популярністю у читачів наукові видання. Варто, на наш погляд, змінювати стан речей, що склався, починаючи з кожного науковця, який для себе має усвідомити, що так писати більше не можна, що його особисті зусилки на ниві науки можуть зацікавити не лише “купку втаємничених”, але й ширше читачське коло (адже наукова книга “дедалі частіше стає книгою для багатьох, а не для вибраних” [1, с. 155]), якщо будуть викладені цікаво, за допомогою засобів емоційної експресії, з так званими ліричними відступами, які змальовуватимуть шлях науковця до того чи іншого відкриття, а не лише сухий опис готових результатів. Тільки тоді ми зможемо очікувати на появу справжніх бестселерів, якими стануть наукові книги.

1. Зелінська Н.В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан. Л., 2002.
2. Зелінська Н.В. Який він, науковий стиль? // *Культура слова*. К., 1990. Вип. 38. С. 13–17.
3. Карцев В.П. Социальная психология науки и проблемы историко-научных исследований. М., 1984.
4. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. К., 1970.
5. Кожина М.Н. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции // *Язык и стиль научной литературы: Теоретические и прикладные проблемы*. М., 1977. С.3–25.
6. Крамерс Х.А. Физики как стилисты // *Эренфест П. Относительность. Кванты. Статистика*. М., 1972. С. 249–260.
7. Кудасова О.К. Роль стилистического приёма в организации научного оценочного текста (на материале английской научной рецензии) // *Язык и стиль научного изложения: Лингвометодические исследования*. М., 1983. С. 23–33.
8. Лаптева О.А. Способы выражения авторского «я» в русской научной речи // *Язык и стиль научной литературы: Теоретические и прикладные проблемы*. М., 1977. С. 123–138.
9. Мальчевская Т.Н. Научный текст как объект исследования при разработке стилистических проблем теории речевой коммуникации // *Чтение. Перевод. Устная речь: Методика и лингвистика*. Л., 1977. С. 3–12.
10. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). К., 1997.
11. Непийвода Н.Ф. Підготовка наукового тексту до друку // *Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, майбутнє* / За ред. В.В.Різуна. К., 1997. С. 112–158.
12. Развитие синтаксиса современного русского языка. М., 1966.
13. Разинкина Н.М. Развитие языка английской научной литературы: Лингвостилистическое исследование. М.: Наука, 1978.
14. Сенкевич М.П. *Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений*. 2-е изд., испр. и доп. М., 1984.
15. Славгородская Л.В. К вопросу о коммуникативной направленности научного текста // *Функциональные стили и преподавание иностранных языков*. М., 1982. С. 3–14.
16. Шматов О.П. К проблеме общей образности в текстах научного стиля (на материале публичных выступлений Альберта Эйнштейна) // *Функциональные стили и преподавание иностранных языков*. М., 1982. С. 69–85.